

Mehmet Ragıp Paşa'nın Bingazi Sancağı Haritası ve Tahlili

Abdullah Taha YILDIZ | orcid.org/0000-0001-8475-339X | abdullahtaha.yildiz@dpu.edu.tr

Arş. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim
Dalı, Kütahya, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/03jtrja12>

Öz

Berka bölgesi 1551 yılında Trablusgarp'ın Osmanlı Devleti hakimiyetine girmesinden yaklaşık bir asır sonra eyalette dayıların idareyi sürdürdüğü süreçte kontrol altına alınmıştır. Dayıların idaresinden sonra Kuloğullarından Karamanlı Ahmed Bey'in idareyi ele geçirdiği ve bir asrı geçecek Karamanlı idaresinde de Trablusgarp eyaletine bağlı olarak idari statüsü devam etmiştir. Karamanlı idaresinin iyice zayıflayıp Avrupalı devletler tarafından müdahale edilecek duruma gelmesi üzerine Osmanlı Devleti eyaletin yönetimini doğrudan İstanbul'a bağlamıştır. Bu süreçten sonra merkezden gönderilen valilerin önce eyalette asayiş temini ve sonrasında imar faaliyetlerine yöneldiği görülmektedir. Eyalet gelirlerinin neredeyse yarısını oluşturan Bingazi Sancağı için de idarenin el değiştirmesinin hemen ardından faaliyetlere girilmiş olmakla birlikte en kapsamlı keşif ve fikirler Trablusgarp'ta Mehmed Ragıp Paşa'nın valiliği döneminde ortaya çıkmıştır. Paşanın emriyle oluşturulan rapor ve haritası Bingazi'nin Trablusgarp'ta İkinci Valiler döneminde Osmanlı Devleti tarafından hazırlanan ilk harita olmasının yanında bölgenin hakkında hükûmete ayrıntılı bilgi sunması açısından da ilk örnektir. Bu harita bölgenin önemli yerleşim yerlerini, göçebe halkın yaşadığı bölgelerini, zirai kabiliyete sahip alanlarını, ormanlarını ve akarsuları göstermektedir. Bu anlamda bu harita ve ekindeki rapor ilk anlamda bölgenin beşeri ve tabii coğrafyasını ele almaktadır. Bununla birlikte mevcut ekonomik potansiyel betimlenmektedir. Son olarak bölgede kalkınma hamleleri için uygun yerler ve noktalar tespitiyle bu kalkınmanın nasıl gerçekleşebileceği ile ilgili olarak öneriler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Tarih, Afrika, Libya, Trablusgarp, Bingazi, Berka.

Atıf Bilgisi

Yıldız, Abdullah Taha. "Mehmet Ragıp Paşa'nın Bingazi Sancağı Haritası ve Tahlili". *İhya Uluslararası*

İslam Araştırmaları Dergisi 10/2 (Temmuz 2024), 800-828. DOI: 10.69576/ihya.1470168

Geliş Tarihi	18.04.2024
Kabul Tarihi	02.07.2024
Yayın Tarihi	25.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Bildirim	ihyajournal@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Map and Analysis of the Benghazi Sanjak by Mehmed Ragıp Pasha

Abdullah Taha YILDIZ | orcid.org/0000-0001-8475-339X | abdullahtaha.yildiz@dpu.edu.tr

Researcher. Assist. Dr., Kütahya Dumlupınar University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic History, Kütahya, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/03jtrja12>

Abstract

Berka region was brought under control nearly a century after Tripoli fell under Ottoman rule in 1551, during a period when the governance of the province was maintained by the Deys. After the rule of the Deys, Karamanlı Ahmed Bey from the Kuloğulları took control, and the administrative status of the region continued under the Tripoli province for over a century. When the Karamanlı administration weakened significantly and became vulnerable to European intervention, the Ottoman Empire directly connected the province's governance to Istanbul. Following this transition, it is observed that governors sent from the capital first focused on establishing public order and subsequently on reconstruction activities.

For the Benghazi Sanjak, which constituted nearly half of the province's revenues, activities commenced immediately after the administrative change. However, the most comprehensive explorations and ideas emerged during the governorship of Mehmed Ragıp Pasha in Tripoli. The report and map created under the Pasha's orders not only represented the first Ottoman map of Benghazi prepared during the Second Governors period in Tripoli but also served as the first example providing the government with detailed information about the region. This map depicted significant settlements, areas inhabited by nomadic populations, agriculturally capable lands, forests, and water streams of the region. In this sense, the map and its accompanying report primarily addressed the human and natural geography of the area. Additionally, it described the existing economic potential. Finally, the report identified suitable locations for development initiatives and offered recommendations on how this development could be realized.

Keywords

History, Africa, Libya, Tripoli, Benghazi.

Citation

Yıldız, Abdullah Taha. "The Map and Analysis of the Benghazi Sanjak by Mehmed Ragıp Pasha". *İhya International Journal of Islamic Studies* 10/2 (July 2024), 800-828. DOI: 10.69576/ihya.1470168

Date of Submission	18.04.2024
Date of Acceptance	02.07.2024
Date of Publication	25.07.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	ihyajournal@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Extended Abstract

The Benghazi Sanjak (province), which is a part of the modern-day East Libya, covered more than 800,000 square kilometers, comprising over half of the country's territory. While most of the region is located within the Sahara Desert, its northern parts enjoy a moderate climate. The area boasts lively economic activity due to its suitability for agriculture and its location along trade routes, hosting vibrant cities. Following the Islamic conquests, the region experienced a prosperous economic life, followed by a period of decline, until it started to witness a revitalization from the 15th century onwards, gaining momentum from the 19th century. In 1835, the Ottoman Empire intervened in the province of Tripolitania (Trablusgarp), directly connecting it to the central government for the second time, thereby also placing the Benghazi Sanjak under the control of the central government. Subsequently, while the province of Tripolitania was governed by governors appointed directly by the Istanbul government, the Benghazi Sanjak was administered by district governors subordinate to the province. After assuming control, the Ottoman Empire did not delay in taking steps towards gaining control of the region and initiating development activities. From the outset, efforts were made to reveal the economic potential of the province, particularly through the first governors. However, the security issues in the region hindered these activities. During Mehmed Ragıp Pasha's governorship of Tripolitania, a report was prepared to both recognize and determine the development initiatives of the Benghazi Sanjak accurately. This report, accompanied by a map, not only revealed the current situation of the sanjak but also highlighted its economic capabilities. According to the report, the region, which mostly consists of rugged terrain and deep valleys, with few areas suitable for settlement and agriculture along the coast, is highly suitable for agriculture. Except for Benghazi, Derna, and Tocra, there are no other settlements. Nevertheless, due to the favorable climate and soil, there are quite suitable lands for agriculture. The region has olive and carob trees, as well as non-fruit-bearing trees like cypress, which can be used for timber. At the time the report was written, Benghazi, the administrative center of Benghazi Sanjak, was situated in the northwest of the region and had a citadel with 24 cannons. The city boasted numerous inns and mosques. Although agriculture was practiced in the surrounding areas, it did not play a significant role in the city's economy. Benghazi was known for its trade. Located on a coastal strip to the east of the region, Derna was protected by a small citadel with eight cannons. The city, consisting of six districts, was crossed by a river that flowed all year round. Due to its climate and terrain, Derna was suitable for the production of all kinds of fruits, vegetables, and cereals. However, its port was not protective against adverse conditions that the sea might bring. In contrast to Benghazi, agriculture played a major role in Derna's economy. Additionally, the report includes several development proposals. One of them concerns the Bumba Gulf, located east of the Jabal al-Ahdar, which is a geographically protected area suitable for winter anchorage, and the construction of a port here would boost the region's commercial

activities. Another proposal is related to the al-Marj plain, located west of the Jabal al-Ahdar, which is highly suitable for agriculture and settlement, with a significant portion of the sanjak's population residing in this area. Building a city here would not only increase agricultural activities but also accelerate the region's development. This report, sent by the governor of Tripolitania, was considered highly valuable by the Ottoman Government. The Meclis-i Vala (Council of State) forwarded the report to the Meclis-i Ziraat (Council of Agriculture) to give an opinion on whether the development activities could be implemented. The Meclis-i Ziraat suggested that, due to the vagueness of some locations, an expert should examine the area and then take action accordingly. Consequently, the documents were sent to Mehmet Tahir Pasha, a former governor of Tripolitania. Pasha suggested that building a city in the al-Marj plain and constructing two roads, one from al-Marj to Benghazi and the other directly to Tokra, would be beneficial for the production of timber from the forests around Aynu's-Shahat (Cyrene) and transporting them to Benghazi and its surrounding ports. Although immediate development activities were not initiated in the region following these initial correspondences, the report laid the groundwork for future projects in the Benghazi Sanjak. Several years later, the construction of a garrison in ay-Marj, attempts to build a port in Bumba, and various initiatives for agricultural development can be seen as the effects of this report.

Giriş

Berka bölgesi günümüz Libya'sının doğusunda yer almaktadır. Sınırları bölgenin coğrafi ve beşeri yapısından dolayı tarih boyunca değişiklik göstermiştir.¹ Bölgede 1700'lü yıllarda yeniden başlayan yerleşimler ve idari yapının oluşmasıyla birlikte bölgenin yer aldığı coğrafyanın batıda Bingazi şehrinin güneybatısında yer alan Ecdabiye'nin batısından başlayarak doğuya doğru Akdeniz boyunca Mısır hududuna kadar uzandığı muhtelif kaynaklardan tespit edilebilmektedir.² Güneyde ise Libya Çölü'nün içinde bulunan Evcile-Calu vahasını ve Mısır'ın Siva vahasının yaklaşık 100 km batısında yer alan Çağbub vahasını da içine almaktadır. 19. Yüzyılın ortalarından itibaren Libya Çölü'nün güneyde Çad'la birleştiği yere yakın Kufra vahasında Senûsî Tarikatı'nın teşvikleriyle bir şehrin kurulması ve 1895'te tarikat şeyhi Muhammed Mehdi es-Senûsî'nin buraya yerleşmesi sonrasında³ ticari ve sosyal hayatın canlanmasıyla birlikte burası da bölgenin sınırları içine dahil edilerek Berka bölgesi günümüzde 850 bin km²'yi aşan bir yüz ölçümüne sahip olmuştur.⁴

Önemli bir kısmı Büyük Sahra içinde yer alan Berka bölgesinin Akdeniz kıyısında yarımada halinde bulunan bölümünde Cebel-i Ahdar denilen dağ yer almaktadır. Rakımı 800 metreye ulaşan⁵ bu dağın oluşturduğu ekosistem bölgeyi çevresindeki tarıma elverişli olmayan çölden ayırmakta ve burasını ziraatin yapılabilirdiği bir cazibe merkezi haline getirmektedir.⁶ Aynı zamanda Bingazi, Bumba ve Tobruk gibi Doğu Akdeniz'in Afrika kıyısında yer alan büyük limanlara sahip olmasıyla da Akdeniz ticaret ağına katılabilme ve bölgede üretilen zirai ürünlerle Afrika'nın içinden gelen malların bu limanlar vasıtasıyla pazarlanması imkanına sahip olmaktadır.⁷ Çöl içinde ise Evcile-Calu, Çağbub ve Küfra vahaları insan yerleşimine uygun iklime sahip olmakla birlikte buralarda ziraatin yapılmasına da olanak sağlamaktadır.

Son dönem Osmanlı coğrafyacıları için Trablusgarp ve Bingazi oldukça önemli bir konumdaydı. Osmanlı Devleti'nin Afrika kıtasında doğrudan hakimiyeti olan tek bölgeydi. Anadolu'nun Asya ve Avrupa arasında köprü olması hasebiyle *Asya-yı Suğra* denmesi gibi

¹ Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasibî el-Bağdâdî İbn Havkal, *Sûretü'l-arz* (Beyrut: Daru's-Sadr, 1938), 1/62, 66-67; Muhammed b. Ahmed el-Makdîsî, *Ahsenu't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm* (Leiden, 1877), 216; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebzar fî memâlik-i'l-emsâr* (el-Mecme'u's-Sekâfî, 1423), 3/502-504.

² Muhyiddin b. Hacı Piri Reis, *Kitâb-ı Bahriye* (İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Kataloğu, 34 Sü-Ay 2612), 339b-347a; Hasan b. Muhammed el-Vezzân, *Vasfu İfrikiyye*, çev. Muhammed Haccî, Muhammed el-Ahdar (Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-Garbiyye, 1983), 2/112; Luis del Mármol Carvajal, *Afrîka*, çev. Muhammed Haccî vd. (Rabat: Mektebetü'l-Me'ârif, 1984), 3/133.

³ Muhammed Tayyib b. Ahmed b. İdris el-Eşheb, *Berkatü'l-'Arabîyye emsi ve'l-yevm* (Mısır: Hevârî, 1947), 217.

⁴ Abdulaziz Tarih Şeref, *Cuğrafiyyetü Libya* (İskenderiye: Münşeâtü'l-Me'ârif, 1971), 232-233.

⁵ Şeref, *Cuğrafiyyetü Libya*, 53.

⁶ Ömer Suphi, *Trablusgarb ve Bingazi ile Sahra-yı Kebir ve Sudan-ı Merkezi* (İstanbul: Ceride-i Askeriye Matbaası, 1307), 14-15, 16-17.

⁷ Ali Tevfik, *Memâlik-i Osmaniye Coğrafiyası* (İstanbul: Kaspar Matbaası, 1318), 473-474.

Orta Afrika'nın Avrupa'ya açılan kapısı olması hasebiyle Trablusarp ve Bingazi *Afrika-yı Suğrâ* olarak adlandırılmaktaydı.⁸

1551'de Trablusgarp ahalisinin talebiyle Osmanlı Devleti'nin gönderdiği donanmanın şehri kuşatması üzerine gerçekleşen muharebede 1510'dan beri bölgede terör estiren önce İspanya, sonrasında ise İspanya destekli Malta Şövalyeleri hakim oldukları Trablus'tan çıkartılarak şehir Osmanlı idaresine geçmiştir.⁹ İlk vali olarak atanan Murat Paşa'nın¹⁰ 1555'teki vefatından sonra meşhur Osmanlı denizcisi Turgut Reis Trablusgarp'a vali olarak tayin edilmiştir. Osmanlı idaresinin Turgut Reis'in şehirde ve bölgedeki icraatlarıyla burada yerleştiği kaynaklarda ifade edilmektedir.¹¹ Zaman içerisinde hakimiyetin çevredeki yerleşim yerlerine yayıldığı ve 1573 yılında Evcile-Calu'ya kadar genişlediği kaydedilmektedir.¹²

Ancak Osmanlı hakimiyetinin Berka bölgesine Trablusgarp'ın Dayılar hakimiyetinde olduğu 1630'a kadar ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Kaynaklarda bölgenin Osmanlı Devleti'ne geçişi için 1578¹³, 1635¹⁴, 1638¹⁵, 1649¹⁶, 1662¹⁷ yılları ifade edilmekteyse de bu konuda doğru tarihin Sakızlı Osman Paşa'nın Trablusgarp hakimiyeti dönemindeki fethin tarihi olan 1649 yılı kabul edilebilir.¹⁸ Bu tarihten sonra bölgede yeni yönetime karşı zaman zaman isyanlar çıkmakla birlikte Berka'nın hakimiyeti Trablusgarp'ın elinde kalmıştır. 1711'de Trablusgarp'ta dayılar yönetiminin Karamanlı Ahmed Bey tarafından yıkılmasıyla Karamanlı hanedanının 124 yıl sürecek hakimiyet dönemi başlamıştır.¹⁹ Bu süreçte de Berka bölgesinin idaresinde Trablusgarp'ın hakimiyeti devam etmiştir.

1835 yılında Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp Eyaleti'nin idaresini doğrudan İstanbul'a bağlama hareketiyle bu idare de sona ermiş ve Trablusgarp'ta ikinci Valiler Dönemi olarak adlandırılan yeni dönem başlamıştır. Trablusgarp Eyaleti'nin bir parçası olan Berka bölgesi de doğrudan Osmanlı idaresine geçmiştir. Osmanlı doğrudan idaresi Trablusgarp'ın Osmanlı Devleti'nin 1911 yılında elinden çıkmasına kadar sürmüştür.

⁸ Ömer Suphi, *Trablusgarp ve Bingazi ile Sahra-yı Kebir ve Sudan-ı Merkezi*, 7-8.

⁹ Charles Faraud, *el-Havliyyâtü'l-Lîbiyye Münzû Fethi'l-'Arabî Hatta'l-Gazvi'l-Îtâlî*, çev. Muhammed Abdülkerim el-Vâfi (Bingazi: Cami'atu Kâryunus, 1994), 99-101.

¹⁰ Costanzo Bergna, *Trablus min 1510 ilâ 1850*, çev. Halife Muhammed et-Tillîsî (Bingazi: ed-Dâru'l-Cemâhîriyyetü li'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-lân, Dâru'l-Kütübi'l-Vataniyye, 1985), 53.

¹¹ Abdullah Erdem Taş, *Osmanlı Garp Ocaklarından Trablusgarp Eyaleti: Karamanlılar Dönemi (1711-1835)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022), 56-61.

¹² T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi BOA, *Bab-ı Asaî Mühimme Defterleri (A.DVNSMHHM)*, 22/164, "20 Safer 981" / Evcile şehrinin itaat altına alınmasına dair.

¹³ Muhammed Mustafa Bâzâme, *Medînetü Bingazî 'abre't-tarih* (Bingazi: Dâru Libyâ, 1968), 249.

¹⁴ Ettore Rossi, *Libya münzû'l-fethi'l-'Arabî hattâ sene 1911*, çev. Halife Muhammed et-Tillîsî (Daru'l-Arabyeti'l-Kitab, 1991), 277.

¹⁵ Bergna, *Trablus min 1510 ilâ 1850*, 128.

¹⁶ Faraud, *Havliyyâtü'l-Lîbiyye*, 154.

¹⁷ Rossi, *Libya münzû'l-fethi'l-'Arabî hattâ sene 1911*, 277.

¹⁸ Abdullah Taha Yıldız, *19. Yüzyılda Berka Bölgesinde Yönetim Değişikliği ve Yeni İdarenin Teşekkülü (1800-1879)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 57-63.

¹⁹ Taş, *Trablusgarp Eyaleti: Karamanlılar Dönemi*, 142.

1835 Sonrasında Berka Bölgesinin İdari Durumu

1835 yılında İstanbul'dan gönderilen Necip Paşa'nın Karamanlı idaresine son vererek eyaleti doğrudan merkezi hükûmete bağlamasıyla birlikte Berka bölgesi eski usulde devamedegelen şekilde Bingazi şehri merkezli bir sancak olarak idareye dahil olmuştur. Bu tarihten sonra Bingazi Sancağı olarak adlandırılan bölge önceleri Trablusgarp'tan idare edilmiştir. Ancak süreç içerisinde sancağın zaman zaman Trablusgarp'tan ayrılarak müstakil idare edildiği de vakidir. Nihayet eyalet merkezi olan Trablus şehri ve sancağın birbirlerine olan uzaklığı ile bunun getirdiği çeşitli iletişim ve ulaşım zorlukları sebebiyle 1879 tarihinde Bingazi Sancağı müstakil olarak merkezi hükûmete bağlı bir mutasarrıflığa dönüştürülmüştür.²⁰

Eyaletin idaresinin değişimi sırasında zaten başlamış olan iç karışıklıklar da devam etmektedir. Sirt ve Fizan bölgesini etkileyen Şeyh Abdülcelil ve Cebel bölgesindeki Şeyh Guma isyanları eyaletin ilk yıllarının zorluklarla geçmesine sebep olmuştur. Şeyh Guma'nın etkisi fazla olmasa da Şeyh Abdülcelil'in Bingazi'de taraftarları bulunuyordu. Bu isyanların bastırılması ve sükunetin tesisi için 1835-1838 yılları arasında dört vali değişikliği yapılmış olmakla birlikte netice alınamamıştır. 1838'de eyalete gönderilen Ali Aşkar Paşa döneminde ise isyanların bastırılması konusuna ağırlık verilmiştir²¹. Bingazi Sancağı'nda Şeyh Abdülcelil'in taraftarlarından ve bölgenin en büyük kabilesi Beraisa kabilesinin lideri olan Şeyh Ebu Bekir Hadut'un 1840 yılının başında yakalanmasıyla sancakta idareye karşı başkaldırı sona erdirilmiştir.²² 1842 yılında ise Şeyh Abdülcelil'in öldürülmesiyle Abdülcelil galesi eyalette son bulmuştur. Şeyh Guma meselesinde de sona yaklaşımakla birlikte Ali Aşkar Paşa'nın isyanlar sırasındaki sert tutumu şikayetleri arttırmış, kendisinin azliyle ve Trablusgarp eyaletine Mehmed Emin Paşa'nın vali olarak tayiniyle sonuçlanmıştır. Yeni gelen vali Mehmed Emin Paşa ise ilk iş olarak Şeyh Guma ile uğraşmıştır. Şeyh Guma'yı Trablus'a davet etmiş ve onu burada tevkif ederek İstanbul'a göndermiştir.²³ 1842 yılının aralık ayında iki isyan da böylece sona erdirilmiştir. İsyânların sona erdirilmesinden sonra eyaletin imar ve inşasına yönelik faaliyetler hız kazanmıştır.

Trablusgarp'ın yeni dönemdeki ilk valisi Necip Paşa olarak görülmekteyse de paşanın burada yönetim değişikliğini hayata geçirmekle görevli bir memur olarak gönderildiğini ifade etmek yanlış olmaz.²⁴ Beş ay kadar görev yapan Necip Paşa'nın bu sebeple Bingazi Sancağı'nın idaresine dokunmadığı tahmin edilmektedir. Yerine gelen Mehmed Raif Paşa

²⁰ 1835'ten 1879'a kadar sancağın idaresinin eyalete gönderilen valilerin görüşlerine bırakıldığı ve onların talepleri doğrultusunda sancağın idaresinin bazen Trablusgarp'a bazen de merkezi hükûmete bağlandığı görülmektedir. Geniş bilgi için bkz. Yıldız, *Berka Bölgesinde Yönetim Değişikliği*.

²¹ Cemal Atabaş, *Trablusgarp Eyaleti'nde Merkezi İdarenin Tesisi ve Şeyh Guma İsyanı (1835-1858)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021), 118-133.

²² BOA, *Hatt-ı Hümayun (HAT)*, 1624/14, lef 3.

²³ Atabaş, *Trablusgarp Eyaleti'nde Merkezi İdarenin Tesisi*, 172-175.

²⁴ Atabaş, *Trablusgarp Eyaleti'nde Merkezi İdarenin Tesisi*, 60.

kardeşi Mustafa Bey'i Bingazi Sancağı mütesellimi olarak tayin etmiştir. Derne'ye de Binbaşı Hüseyin Ağa'yı idareci olarak göndermiştir.²⁵

Mehmed Raif Paşa'dan sonra vali olarak tayin edilen Tahir Paşa ve onun azliyle tayin edilen Hasan Paşa'ların valiliklerinde Bingazi Sancağı'na Miralay Hüseyin Bey'in mütesellim olarak gönderildiği kayıtlarda yer almaktadır.²⁶ Ancak bu süreçte eyalette isyanların etkisini oldukça hissettirdiği görülmektedir. Bu sebeple şehir merkezleri dışında sancakta kontrolün yeni idarenin elinde olduğunu söylemek mümkün değildir.

Bahsi geçen Ali Aşkar Paşa'nın valiliği sırasında ise önce Mirliva Halim Paşa Bingazi'ye görevlendirilmiş ancak kısa bir süre sonra görevden alınarak yerine Mirliva Mustafa Tosun Paşa Bingazi Muhafızı olarak tayin edilmiştir.²⁷ Beraisia kabilesi lideri Şeyh Ebu Bekir Hadut'un yakalanması da Tosun Paşa'nın muhafızlığı döneminde olmuştur. Bir buçuk yıla yakın Bingazi'de görev yaptıktan sonra Tosun Paşa'nın azliyle²⁸ yerine İsmail Sadık Efendi, onun da altı aylık idaresinden sonra da Mahmud Faiz Bey Bingazi muhafızlığına tayin edilmiştir.²⁹

Mehmed Emin Paşa'nın beş yıl kadar süren valiliğinde ise oğlu Mehmed Salih Paşa Bingazi kaymakamlığını deruhte etmiştir. Bu süreçte isyanların sukunete erdirilmesi sebebiyle eyalet ve sancakta bazı idari, sosyal ve ekonomik düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Vergi düzenlemesi, idari yapının oluşturulması, isyanlar sebebiyle göç etmiş ahalinin tekrar yerlerine döndürülmesi³⁰, ilk karantinanın tesisi³¹, Bingazi ve Derne'de askeri ve idari binaların tamir ve inşası³², Sirt bölgesindeki Urban'ın kontrol altına alınması³³ ve buradaki kükürt madenlerinin işler hale getirilmesi³⁴ gibi çeşitli icraatler hayata geçirilmiştir. Emin Paşa'nın valiliğinin devam ettiği sırada 1845 yılında Bingazi'de kıtlık baş göstermiş ve bu kıtlık birkaç sene boyunca devam etmiştir. Kıtlık sebebiyle tarımsal hasıla zarar görmüş, hayvanlar telef olmuş, insanlar hayatlarını kaybetmiş ve sancaktan dışarıya göç başlamıştır.³⁵

Mehmed Emin Paşa'nın yerine 1847 yılında atanan Mehmed Ragıp Paşa'nın da Bingazi sancağı ile alakasını yüksek seviyede devam ettirdiği görülmektedir. Eski valiyle beraber

²⁵ Yıldız, *Berka Bölgesinde Yönetim Değişikliği*, 109.

²⁶ Yıldız, *Berka Bölgesinde Yönetim Değişikliği*, 109-110.

²⁷ Nehicüddin Efendi, Hasan Sâfi, *Tarih-i İbn-i Galbun der-Beyan-ı Trablusgarp & Trablusgarp Tarihi*, haz. Abdullah Erdem Taş, Muhammed Tandoğan, Aydın Özkan, ed. Ahmet Kavas (İstanbul: ORDAF Yayınları, 2013), 104, 106.

²⁸ Atabaş, *Trablusgarp Eyaleti'nde Merkezi İdarenin Tesisi*, 110.

²⁹ BOA, *Maliye Nezareti Mesarifat Defterleri (ML.MSF.d...)*, 3212.

³⁰ BOA, *İrade Mesail-i Mühimme (İ. MSM.)*, 72/2090.

³¹ BOA, *Cevdet Sihhiye (C.SH.)*, 9/431.

³² BOA, *İ. MSM.*, 73/2096.

³³ BOA, *İ. MSM.*, 72/2088.

³⁴ BOA, *İ. MSM.*, 28/768; 28/769.

³⁵ Yıldız, *Berka Bölgesinde Yönetim Değişikliği*, 113-120.

Bingazi Sancağı'ndan ayrılan oğlu kaymakam Mehmed Salih Paşa yerine Ragıp Paşa Naşid Bey'in atanmasını talep etmiş ve bu talebi kabul görülmüştür.³⁶

Ragıp Paşa valiliğe başladığı sırada Bingazi'de devam eden kıtlıkla ilgili önlemler almaya başlamış, hükûmetten erzaklık ve tohumluk buğday, arpa gibi harrûb nevinden maddelerin sancağa ulaştırılması için gayret göstermiştir. İstenen harrûbın temini ve havaların da düzelmesiyle beraber sancakta kıtlık ortadan kalkmıştır.³⁷ Bu süreçte Ragıp Paşa Bingazi vergisinin toplanması amacıyla çeşitli atamalar yapmış ve uzun süredir verginin toplanamama sebebini bulmak için soruşturmalar yürütmeye çalışmıştır. Ancak kaht-ı ricalin hüküm sürdüğü sancakta ne vergi toplanmasında ne de başladığı soruşturmada istediği sonucu elde edememiştir. Kendisi tarafından atanmış olan Naşid Bey'in de sancakta varlık gösterememesi ve bununla beraber eyalet merkezindeki gaileler ile sancağın merkeze uzak oluşu Ragıp Paşa'yı sancağın idaresi için daha dirayetli bir kimsenin tayinine yöneltmiştir. Hükûmetten sancağın içişlerini daha doğru şekilde yürütebilecek bir kaymakamın tayinini talep etmiştir. Naşid Bey yerine merkezden Mehmed Şerif Paşa Bingazi kaymakamı olarak tayin edilmiştir.³⁸

Ragıp Paşa eyalete atandıktan sonra gerekli yeniliklerin yapılması için hükûmetten maddi destek talep etmekteydi. Ancak bu talepleri eyaletin gelirlerinin giderlerinden fazla olduğu ve yapılacak ıslahatların bu fazlayla yapılmasının gerektiği önerisiyle reddedilmekteydi.³⁹ Bingazi gibi eyaletin vergi gelirinin neredeyse yarısını karşılayan bir sancağın fazlaca etkilendiği, kıtlıkla boğuşan eyalette ise vergi geliri istenen seviyeye ulaşamamaktaydı. Eyalette yapılması beklenen ıslahatın eyaletin kendi kabiliyetiyle yapılması istendiğinden Ragıp Paşa'nın eyaletin mevcut potansiyeline yöneleceği açıktır. Nitekim, vergi bakayasının soruşturmasını yaptığı sırada valinin sancaktan bazı kimselerle görüştüğü ve Berka bölgesinin zirai iktisabıyla alakalı bilgiler aldığı görülmektedir. Bu bilgiler ışığında Bingazi'nin genel bir değerlendirmesini yapmak amacıyla Ragıp Paşa buraya bir mühendis göndererek bölgenin haritasını yaptırmış ve sancağın durumu hakkında rapor kaleme aldırılmıştır.⁴⁰

1. Mehmed Ragıp Paşa Haritası ve Tahlili

Mehmed Ragıp Paşa'nın hazırlattığı bu rapor ve haritasından önce de sonra da bölge ile ilgili bir çok çalışma yapılmıştır. Bu raporların 1860'lara kadar olanları daha çok bölgenin tanınmasına yöneliktir. Bu dönemden sonra ise daha çok bölgedeki tabii servetin kalkınma için nasıl kullanılmasına yönelik olduğu söylenebilir. Zeytin ve pamuk tarımı için öğreticilerin gönderilmesi⁴¹, tarımla iştigal eden muhacirlerin bölgeye gönderilerek insan

³⁶ BOA, *İrade Dahiliye (İ. DH.)*, 149/7728.

³⁷ BOA, *Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı (A.İMKT.)*, 87/52; 94/67.

³⁸ BOA, *İrade Meclis-i Vala (İ. MVL.)*, 126/3276.

³⁹ BOA, A.İMKT., 98/45.

⁴⁰ BOA, *Meclis-i Vala (MVL.)*, 19/78.

⁴¹ Ali Osman Çınar, "Bingazi'de Tarımsal Kalkınma Amaçlı Göçmen İskanı (1851-1904)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 6 (2004), 22.

gücü ihtiyacının giderilmesi yoluyla tarımsal kalkınmanın hayata geçirilmeye çalışılması⁴² ve bölgenin koy ve körfezlerinin ticari kullanıma açılması için yapılan çalışmalar⁴³ ikinci türden çalışmalara örnek verilebilir.

Mehmed Ragıp Paşa'nın haritası ise burada temel bir konumda yer almaktadır. Bölgenin doğrudan Osmanlı idaresine geçmesinden yaklaşık 15 yıl sonra hazırlatılan bu rapor sancağın ilk defa Osmanlı idarecileri tarafından hazırlatılan haritasını içermekte ve kapsamlı bir tanıtımını yapmaktadır. Bu sebeple rapor ilerleyen süreçte de idarecilerin bölgeyi ayrıntılı olarak tanınması ve politika geliştirmesi için önemli bir görev üstlenmiştir.

1.1. Belgenin Fiziki Özellikleri ve Tarihlendirilmesi

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi'nde HRT. 654 numarada kayıtlı harita ve raporun yer aldığı belge 69x50 cm boyutlarındadır. Rik'a hattının kullanıldığı metinde 30 satır bulunmaktadır. Sarı, yeşil ve kırmızı ile harita renklendirilmiştir.⁴⁴

Belgede ilk olarak dikkat çeken evrakta bir tarihin mevcut olmadığıdır. Yine kim tarafından düzenlendiği veya düzenletirildiğine dair bilgiler de belgede mevcut değildir. Arşiv tasnifi sırasında harita olması hasebiyle evrakından ayrıldığı düşünülen belgenin tarihine, kim tarafından düzenlendiği veya düzenletirildiğine raporda yer alan bilgilerin eldeki diğer bilgilerle karşılaştırılması ve Mehmet Ragıp Paşa'nın İstanbul'daki hükûmetle yaptığı yazışmaların takip edilmesi ile ulaşılmaktadır.

Öncelikle belgenin Mehmet Ragıp Paşa'nın yaptırdığı harita olduğunu destekleyen en önemli bulgulardan birisi yukarıda da ifade edildiği üzere Mehmet Ragıp Paşa'nın bölgeye dair bir harita oluşturduğunu ve rapor yazdığını bildirdiği ifadesidir. Ancak evrakın kayıtlı olduğu numarada bir harita bulunmamaktadır. Bu evrakın tarihi ise 19 Zilkade 1263 – 29 Ekim 1847'dir.⁴⁵ Mehmet Ragıp Paşa'nın arızası üzerine raporu hükûmet Meclis-i Ziraat'e göndermiştir. Mecliste alınan kararlar bölgeye dair bilgilerin müphem olması sebebiyle Ticaret Nazırı Hasan Rıza Paşa tarafından gözden geçirilmesi notuyla hükûmete iletilmiştir. Bunun üzerine hükûmet daha önce Trablusgarp valiliği yapan Mehmed Tahir Paşa'dan görüş istemiştir. Bu evrakların içeriklerine bakıldığında da haritadan ve raporlardan bahsedildiği dikkat çekmektedir. Ancak harita bu numaralara kayıtlı evraklar arasında da yer almamaktadır.⁴⁶

Elimizde bulunan bu haritanın evraklardaki bilgilerle örtüştüğünü sırası gelince de bahsedilecek olan bir bilgi ortaya çıkarmaktadır. Metindeki bilgiye göre Merc platosu olarak anılan mevkide herhangi bir yerleşim yeri bulunmamakta, konar göçer ahalinin

⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz. Metin Menekşe, "Bingazi Mutasarrıflığı Dâhilindeki Cebel-i Ahdar'ın Coğrafi, Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Bölgedeki Bazı İslah Girişimleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 34/2 (2019), 629-665.

⁴³ Ammar Cüheyder (Gehehr), *Osmanlı Resmi Kaynaklarına Göre Tarablusgarb Vilayeti (1282-1312 / 1865-1894)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 186-187.

⁴⁴ BOA, *Haritalar (HRT)*, 654.

⁴⁵ BOA, *MVL.*, 19/78.

⁴⁶ BOA, *MVL.*, 27/5, lef 1, 2.

büyük kısmının burada yaşadığı ifade edilmektedir. Merc şehrinin yeniden kuruluşuna dair bilgiler incelendiğinde 1842 tarihine ulaşılmaktadır.⁴⁷ Bir başka tarih ise 1845 olarak ortaya çıkmaktadır.⁴⁸ Osmanlı arşiv kayıtları incelendiğinde bu tarihlerde Merc şehrinin kuruluşuna dair bir evraka rastlanmamakla birlikte Merc'den bahseden ve burada bir karakolun inşasının faydalı olacağından bahseden ilk belgenin de bu belge olduğu görülmüştür. Nihayetinde bu haritanın Mehmed Ragıp Paşa tarafından yaptırılan harita olduğu hem evrakların hem de rapordaki bilgilerin eldeki bilgi ve evraklarla karşılaştırılması neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu bilgiler ışığında evrakın 29 Ekim 1847 tarihinden kısa bir zaman önce yaptırıldığı tahmin edilmektedir.

1.2. Haritanın ve Metnin Tahlili

Evrakta bulunan harita dikkat çekici özelliklere sahiptir. Bir ölçek verilmemekle birlikte enlem ve boylamların yer aldığı gözükmektedir. Bingazi'nin hemen batısından geçen boylam derecesi 17 olarak işaretlenmiştir. Doğuya doğru 21. boylama kadar haritada yer verilmiştir. Yine Bingazi'nin hemen güneyinden geçen 32 derece enlem ve haritanın kuzeyinde yer alan 33 derece enlemler de gösterilmiştir. Enlem derecesinin neredeyse doğru olarak işaretlendiği ancak boylamlarda 3 derecelik bir sapma olduğu görülmektedir. Yine doğuya doğru mevkilerin koordinatlarında sapmalar bulunmakta ve haritanın doğruluğunu azaltmaktadır. Haritada kuzeyi gösterir bir ok da yer almaktadır.

Şehir merkezleri ile diğer mevkiler farklı işaretlerle gösterilmiştir. Sarı renkli alanlar tarım alanlarını yeşil renkli alanlar ise ormanları temsil etmektedir. Ayrıca koyu olarak veya gölgelendirme olarak ifade edilebilecek çizimler vadileri veya bu vadiye cereyan eden akarsuları göstermektedir. Kırmızı çizgiyle harita oluşturulurken izlenen yollar gösterilmiştir. Şehirler ve mevkilerin yanı sıra kırmızı hatla önemli görülen özelliklere dikkat çekilmiştir. Bu özellikleriyle haritanın bir mühendisin elinden çıktığına dair herhangi bir şüphe bulunmamaktadır.

Batıda Bingazi'den başlayarak doğuda Defne yükseltilerine kadar, kuzeyde Akdeniz kıyılarından güneyde Libya sahrasına kadar olan bölge haritalandırılmıştır. Özel bir anlatımla bu harita Cebel-i Ahdar olarak adlandırılan bölgeyi ve bir miktar da çevresini ele almaktadır. Bingazi şehriden başlayarak kıyı boyunca Tulmeyte'ye kadar gidilip oradan dağ tarafına yönelinmiştir. Birkaç vadi aşarak sahilde bulunan Cerceravme vadisinin ağzına ulaşılmıştır. Sahilde biraz mesafe kat edildikten sonra tekrar dağa yönelinerek Aynu'ş-Şahat mevkiisine varılmıştır. Buradan Derne'ye hareket edilmiştir. Sefer sırasında yolun üzerinde bulunan köyler, mezralar, ormanlık alanlar, tarım alanları, koy ve körfezler anlatılmıştır. Daha sonra Derne'den Bumba körfezine kadar olan sahil şeridi ve yine Derne'nin batısında bulunan sahil şeridi tanıtılmıştır. Tekrar Derne şehriden başlanılıp dağın içine yönelerek Kubbe mevki ve oradan Merc platosuna giden yol ile çevresindeki

⁴⁷ Edward Evan Evans-Pritchard, *The Sanusi of Cyrenaica* (Londra: Oxford University Press, 1949), 42; Tahir Ahmed Ez-Zâvî, *Mu'cemü'l-buldâni'l-Libiyye* (Trablus: Mektebetü'n-Nûr, 1968), 307-308.

⁴⁸ Robert Murdoch Smith - Edwin Augustus Porcher, *History of Recent Discoveries in Cyrene* (Londra, 1864), 19.

mekanlar kaydedilmiştir. Merc platosundan Bingazi'ye dönerek yolun tekrar sahile ulaştığı görülmektedir.

Haritanın altında bulunan metin 30 satırdan oluşmaktadır. Haritada gösterilen güzergahın tamamı metinde ifade edilmektedir. Gezilen ve görülen yerlerin tanıtımı yapılmaktadır. “İşbu harita Bingazi ile Derne beynindeki Cebel-i Ahdar'ı iş'ar eder” cümlesiyle başlamaktadır. Bingazi'den başlayan sefer batıdan doğuya sonra tekrar batıya devam ederek yine Bingazi'de bitmektedir. Mesafe ölçümü için saat hesabı kullanılmıştır. Buna göre bir saatte yürünen mesafe 5-6 km civarına denk gelmektedir.⁴⁹ Ancak yolların sarplığı ve zorluğundan dolayı geçen sürenin uzayabileceği ve mesafelerin kısalabileceği göz önünde tutulmalıdır.

Metin hem haritayı açıklamakta hem de bölgeye dair ayrıntılı bilgiler içermektedir. Bu metnin bölgenin tanınması amacıyla kaleme alınan bir rapor olduğu açıktır. Metinde sancaktaki ahalinin meskun veya gayrimeskun olarak bulunduğu mevkiiler ve bu mevkiilerdeki yoğunluklarını ifade eden bilgiler yer almaktadır. Bunların yanında vadiler, akarsular, pınarlar, toprağın türü gibi çeşitli topoğrafik bilgiler kaydedilmiştir. Zeytin ağaçları başta olmak üzere sancakta mevcut ağaçların türleri ve buldukları mevkiiler ile tahmini sayıları verilmiştir. Yine metinde sancağın gelişimi için imara uygun yerler belirlenmeye ve önerilmeye çalışılmıştır. Ayrıntılı çalışmalar için bu çalışmanın sonunda metnin transliterasyonu verildiğinden burada bazı noktalar ön plana çıkarılacaktır.

1.3. Topoğrafik Yapı

Harita ve metinden elde edilen bilgilere göre Bingazi ve çevresi ile şehrin kuzeydoğusuna, Tulumte'ye, doğru engebeliğin az ve nispeten düz olan ancak dar bir sahil ovasıyla karşılaşmaktadır. Bu dar ovanın güney ve doğusunda bulunan dağlardan Vad-i Zare, Vâdi-i Ummu'l-Hecel ve Vâdi-i Sefbe adlı vadiler inmektedir. Tulumte'den sonra ise dağların sahile kadar dayandığı, dolayısıyla düz bir sahil kesiminin olmadığı görülmektedir. Tulumte'nin doğusundan Derne'ye kadar olan bölgede oldukça engebeli ve derin vadiler yer almaktadır. Buradaki vadilerin sarplığı “Yani işbu vadilere bir hayvan ayağı kayıp uçaşa aşağı yüz parçadan aşağı inmez zan olunur.” şeklinde anlatılmaktadır. Vadilerin denize döküldüğü ağzılarda yeterli büyüklükte ovaların oluşmamış olması bu vadilerde bulunan akarsuların çoğunun mevsimsel yağışlarla oluştuğu kanaatini oluşturmaktadır. Nitekim raporda da dört mevsim cereyan eden akarsulardan bahsedilmiş ancak her vadiye bir akarsu olduğundan bahsedilmemiştir.

Tulumte ve Derne arasında Vâdi-i Cerceavme denilen vadinin ağzında dar bir sahil şeridi bulunmaktadır. Cerceavme vadisinde dağın içinden gelen Vâdi-i Cerib, Vâdi-i Sudan ve Vâdi-i Safanu isimli vadiler birleşmektedir. Hanine kuyuları da bu şeridin doğusunda yer almaktadır. Hanine'den sonra Susiyye mevkiinde yol güneye dağ tarafına yönelmekte bir süre devam ettikten sonra doğuya yönelerek Aynü'ş-Şahat'a ulaşılmaktadır. Susiyye ve

⁴⁹ Yıldız, *Berka Bölgesinde Yönetim Değişikliği*, 102, dp. 371.

Aynü's-Şahat arasında Vâdi-i Kâf ve Vâdi-i Gut Umran adlı derin ve uzun vadiler bulunmaktadır. Aynü's-Şahat dağın zirvesinde bir pınardır. Buradan sonra büyük bir düzlük başlar. Ayn Kubbe'ye kadar bu düzlük devam eder. Derne şehrine inilen sarp ve dik geçitle bu düzlük son bulur.

Derne şehrinin bulunduğu yer doğu batı hattında uzanan dar bir sahil ovasıdır. Derne şehrinin içinden geçen bir akarsu bulunmaktadır. Batısında Re'sü'l-Hilal adlı burnun yakınlarında Tarune ve Lehes vadilerinde de akarsular bulunmaktadır. Re'sü'l-Hilal'in batısında da dar bir kıyı ovası ve Sûse isimli bir mevki yer almaktadır. Derne'nin doğusunda ise Mertube kuyularından Bumba limanına kadar olan bölgede birkaç vadi yer almakla birlikte bu mahallerin engebese azdır.

Aynü's-Şahat'ın batısı da doğusu gibi düz olmakla biraz daha engebeli bir yapıya sahiptir ve bu istikametle Merc ovasına ulaşılır. İkinin arasında Cerceravme vadisiyle birleşen Vâdi-i Cerib ve Vâdi-i Safanu'nun başlangıç mahalleri bulunur. Vâdi-i Beyyade de Aynü's-Şahat ve Merc arasında yer almaktadır. Vâdi-i Beyyade batıya doğru geçildikten sonra irtifa azalır ve Merc ovasına ulaşılır. Merc ovası kuzey-güney hattında uzanan genişçe bir ova olup her neresinden kuyu açılacak olursa derine inmeden suya ulaşılabilir. Merc ovasından Bingazi'ye doğru yine sarp bir yamaçla sahil şeridine ulaşılır.

1.4. Yerleşim Yerleri ve Nüfus

Verilen bilgilere göre Cebel-i Ahdar coğrafyasında Bingazi, Derne ve Tokra dışında yerleşik bir yaşam bulunmamaktadır. Ancak suyun olduğu ve ziraatin yapılabildiği mahallerde göçebe ahalinin bulunduğu belirtilmektedir.

Bingazi Trablusgarp eyaletine tabii Bingazi Sancağı'nın sancak başıdır. Deniz kenarında bir şehir olup orta ölçekli bir limanı bulunmaktadır. 24 toplu bir palangası olan şehirde birçok han ve camii bulunmaktadır. Şehrin etrafında bulunan bahçelerin uzunluğu 3 km civarında olup geniş değildir. Geneli hurma bahçesi olup diğer meyve ağaçları nadirdir. Tatlı su ise şehirden yaklaşık 1.5 km uzaklıktaki kuyulardan temin edilmektedir. Şehrin güneyinde bir tuzla bulunmaktadır.

Derne hakkında da bazı bilgiler bulunmaktadır. Akdeniz sahilinde altı mahalleden mürekkep bir beldedir. İçinden akarsu geçmektedir. Çok çeşitli meyve ağaçlarına ve verimli arazilere sahiptir. Dağ ve deniz arasında dar bir mahalledir. Şehirde çok sayıda cami, küçük bir hamam ve bir han bulunmaktadır. 8 toplu bir palangası da vardır. Derne limanı ise bir dalgakırana sahip olmayıp gemilerin yanaşması için pek müsait bir mahal değildir. Denizin olumsuz tesirlerine karşı korunmasızdır.

Bingazi ve Derne'den başka Tokra mevkiinde de şehir denemeyecek yapıda ufak bir yerleşim yeri olduğu anlaşılmaktadır. Tokra denilen mevkiide Roma döneminden kalma şehir harabeleri bulunmaktadır. Deniz kenarında yıkık bir sur temeli, yer altında kalmış taştan oyma bazıları mevcut bazıları harap mağazalar ve dükkanlar vardır. Pek çok kuyunun olduğu mevkiide bahçeler de yer almaktadır. Bu bahçelerden birisinde ise nar,

incir ve üzüm yetiştirilmektedir. Bir zaviye ve hanın bulunduğu bir mevkiidir. Ahalisi çadırlarda yaşayan göçebelendir.

Bunlar dışında Cerceravme vadisi, Lehes vadisi ve Ayn Mare civarında da ehl-i hayme olarak adlandırılan çadır ahalisi kimselerin bulunduğu ifade edilmektedir. Urban kelimesinin ise daha genel bir manada ahali olarak kullanıldığı göze çarpmaktadır. Derne'nin güney ve doğusu ile Merc ovası ve çevresi Urban'ın yoğun olarak yaşadığı bölgelerdir.

Ayrıca Sûse, Aynü'ş-Şahât ve Merc mevkiilerinde harap şehirlere tesadüf edildiğinden, şehirlere ev, su kemeri, mezar gibi bazı kalıntıların o zamana kadar ulaştığından ancak buralarda bir yerleşim yeri bulunmadığından bahsedilmektedir.

1.5. Bölgedeki Ekonomik Faaliyetler ve Bölgenin Ekonomik Potansiyeli

Rapordan sancağın ekonomik durumu ile ilgili iki türlü bilgiye ulaşmak mümkündür. İlki sancağın mevcut ekonomik faaliyetleri hakkında ikincisi ise bölgenin ekonomik kapasitesi hakkındadır.

Bingazi şehrinin tanıtımında limanı olması ve birçok han barındırmasından yola çıkılarak 19. yüzyılın ortalarında ciddi bir ticaret hacmine sahip olduğundan bahsedilebilir. Bingazi'de ise tarım olmakla birlikte şehrin ekonomik faaliyetleri içerisinde büyük bir paya sahip olmadığı görülmektedir.

Bingazi'nin de bulunduğu sahil ovasındaki diğer mevkiilerde hurma ve harrûb ziraatinin yapıldığı da ifade edilmektedir. Ancak buralardaki verim ve hasılat hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Yine Tukra mevkiinde nar, incir ve üzüm gibi hurma dışında meyvelerin yetiştirildiği ve burada da ciddi bir zirai faaliyet olduğu görülmektedir.

İkliminin elverişli olması sebebiyle her türlü meyvenin yetiştiği Derne şehrinin ise Bingazi'nin tersine tarım faaliyetleriyle öne çıktığı ancak elverişli bir limana sahip olmaması hasebiyle ticari faaliyetlerin şehrin ekonomisinde büyük paya sahip olmadığı anlaşılmaktadır.

Göçebe ahalinin ise vadiler, pınarlar ve akarsular çevresinde tarımla uğraştıkları bildirilmektedir. Özellikle Aynü'ş-Şahat çevresinde Derne yağı ve Derne balı olarak bilinen ürünlerin üretildiği, yine bu çevrede üretilen yağ, yün ve hayvan gibi ticari malların Mısır sınırlarına dahil olan Sellume ve Cerceriyye limanları yoluyla ihraç edildikleri ifade edilmektedir. Ancak hasılat ve verim hakkında yine bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir.

Ekonomik kapasitenin ortaya konulması manasında raporun özellikle dikkat çektiği noktaların başında tarım alanlarının belirlenmesi gelmektedir. Bazı vadiler ve bölgelerin tariflerinde geçen "*ziraat mahallidir*" ifadelerinden buraların hem ziraat yapılan yerler hem de ziraat yapılmayan ancak ziraate uygun bölgeler olduğu anlamları çıkarılabilir.

Dikkat çekilen bir diğer nokta meyve veren ve vermeyen ağaçların sayımının yapılmaya çalışılmasıdır. Bunun içinde özellikle zeytin ağaçlarının ön planda olduğu görülebilir. Bazı

vadilerde sayıları belirtilmeyecek kadar zeytin ağacından bahsedilmekte ancak bunlarla ilgili bir tarımsal faaliyete atıf yapılmamaktadır. Zeytin dışında keçiboynuzu, kocayemiş, sakız ağacı, ardıç ağacı, selvi, kara çalı, kısa çam ve biberiye ağaçlarının bölgedeki vadilerde bulunduğu dikkat çekilmiştir.

1.6. İmar Faaliyetleri İçin Öneriler

Raporun oluşturulmasının temel sebebi bölgenin tanınması olsa da burada böyle bir haritanın ve raporun ortaya çıkmasının itici unsuru bölgeye yapılması düşünülen imar faaliyetlerinin nasıl bir seyir takip edeceğinin ortaya konmasıdır. Bundan dolayı raporda imar edilmesi uygun görülen yerlerin özellikle belirtildiği ve nasıl bir faaliyetin hayata geçirilmesi gerektiğiyle ilgili önerilerin de bulunduğu görülmektedir.

İlk olarak antik devirlerden kalma bina temellerinin bulunduğu ve küçük bir yerleşim yeri olan Tokra'nın imara uygun olduğu dile getirilmiştir. Belirtildiği üzere Tokra'da bir zaviye ve bir han bulunmakta, kuyular ve ziraatin yapıldığı bahçeler yer almaktadır.

Bir diğer öneri ise Bumba körfezinin bir liman olarak faaliyete geçirilmesidir. Cebel-i Ahdar'da Aynü'-Şahat'ın doğusunda kalan içinde Derne, Ayn Mare, Mürezzem, Mertube ve Temimi gibi tarımın yapıldığı ve zirai ürünlerin yetiştirildiği bu bölgenin yağ, yün ve hayvan gibi ticari evsafdaki mallarının Derne limanının elverişli olmaması sebebiyle Mısır dahilindeki limanlar yoluyla yapıldığından bahsedilmiştir. Derne'ye bir günlük mesafede bulunan Bumba⁵⁰ körfezi bu malların değiş tokuş yapılması için oldukça elverişli bir mahaldir. Herhangi bir gümrük müdürlüğü bulunmamaktadır. Ayrıca liman evsafını içeren bir yapı da yoktur. Oysa Bumba körfezinden sonra Mısır sınırına kadar bu uygunlukta bir körfez bulunmamaktadır. Mısır sınırlarına dahil Sellume ve Cerceriyye limanları da Bumba'nın evsafına denk değildir. Burasının işler hale getirilmesinin oldukça önemli bir işlev göreceği, burasının mamur edildiği vakit bu malların Bumba yoluyla ihraç edileceği bu suretle Mısır'daki limanların atıl kalacağı ifade edilmiştir.

Son olarak Merc ovasında bir yerleşim yeri kurulması önerilmektedir. Bahsi geçtiği üzere Merc ovasında Merc şehri adıyla bilinen yerde Tokra, Aynü'-Şahat ve Suse gibi antik dönemden kalma harap yapılar, kargir binalar ve bazı temel kalıntıları yer almaktadır. Bunların yanında Merc ovası düz bir ova olup ziraate oldukça elverişlidir. Taşlık ve kayalık mahal bulunmamaktadır. Her neresi kazılırsa yüzeye yakın yerlerden su çıkmaktadır. Bir diğer önemli unsur da Urban'ın çoğunluğunun bu ovanın etrafındaki dağlarda bulunmasıdır. Bir yerleşim yeri için olmazsa olmaz olan su, nüfus ve tarım üçlüsünün bulunduğu oldukça elverişli bir bölgedir. Burada bir yerleşim yerinin meydana getirilmesinin oldukça faydalı olacağı mülahaza edilmiştir.

⁵⁰ Daha sonraki yıllarda burasının bir kaza merkezi yapıldığı ve canlandırılmaya çalışıldığı bilinmektedir. Ali Cevad, *Memâlik-i Osmaniye'nin Tarihi ve Coğrafya Lügati* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1313), 1/216-217, Bumba Maddesi.

1.7. Raporun İstanbul'daki Yansımaları ve Sonraki Etkileri

Bu raporun hükümet tarafından ayrıntılı bir şekilde incelendiği görülmektedir. Meclis-i Vala'ya sunulan rapor ve Trablusgarp valisinin arızası öncelikle Meclis-i Ziraat'e incelenmesi ve görüş bildirilmesi için gönderilmiştir. Ancak Meclis-i Ziraat Ticaret Nazırı Hasan Rıza Paşa imzalı yazıyla raporda imar edilmesi düşünülen yerlerde imarın hangi alet ve edevatın teminiyle yapılacağı, ne kadar masrafla gerçekleştirileceği ve iskan olunacak ahalinin nerelerden ve ne suretle getirileceği sorularına cevap verilmediği sürece konu hakkında görüş bildirilmesinin mümkün olmadığı ifade etmiştir. Bu bilgilerin ya eyaletin kendisinden ya da bilirkişi olarak eyalette valilik görevinde bulunmuş dönemin Zaptiye Müşiri Mehmet Tahir Paşa'dan öğrenilebileceğini bildirmiştir. Bunun üzerine rapor Mehmet Tahir Paşa'ya gönderilmiştir.⁵¹

Bilirkişi olarak raporu inceleyen Mehmet Tahir Paşa da rapor hakkında istenilen bilgileri içeren ayrıntılı bir cevap hazırlamıştır. Paşa imar için iki bölgeye dikkat çekmiştir. Birincisi Merc platosudur. Buraya bir yerleşim yeri kurulmasını ve buraya kurulacak yerleşim yerine Trablusgarp eyaletinde bulunan Hums, Msillate, Zilliten ve Sahil-i Hamid'den yüz kadar emlak ve arazisi olmayan fakir kimselerin aileleriyle birlikte yerleştirilmelerinin bunların tarıma aşına olduklarından uygun olacağını yazmıştır. İmar faaliyeti sırasında yapılacak bina ve çiftliklerin parasının ödünç olarak hazineden ödenmesini, tohum, çift ve tarım alet edevatlarının dahi hazineden karşılanarak bir an önce uygulamaya konulmasının gerekliliğini ifade etmiştir.

İkinci bölge ise selvi gibi meyvesiz ancak kereste olmaya uygun ağaçların bolca bulunduğu Aynu'ş-Şahat'tır. Buradan raporda da geçen Bingazi yakınlarındaki küçük bir yerleşim yeri olan Tokra'ya ve yine Aynu'ş-Şahat'tan başlayıp Merc'ten geçerek Bingazi'ye ulaşacak iki farklı yolun açılmasının bölgedeki kerestelerin limanlara sevkini kolaylaştıracağını belirtmiştir.

Ancak bu imar faaliyetlerinde dikkat edilmesi gereken bir husus bulunmaktadır. Bölge halkının uzun zamandır göçebe olmasından dolayı yerleşik hayata geçmekte zorlanacakları tahmin edildiğinden çeşitli teşvik ve tavsiyelerle kalplerinin ısındırılmasının doğru olacağı kanaatinde olduğunu ifade etmiştir.⁵²

Ekim 1847-Mayıs 1848 tarihleri arasında kısa denilebilecek bir sürede bu yazışmalar sonlandırıldığı halde bu tarihlerin peşinden önerilerin hayata geçirildiğini söylemek mümkün değildir. Ekim 1848'de Trablusgarp valisinin değişmesiyle beraber Bingazi'de yapılması planlanan imar faaliyetlerinin de ertelendiği anlaşılmaktadır. Ancak şu var ki bu rapor Bingazi Sancağı'nda imara uygun yerlerin tayin ve tespitinde merkezi bir konumda bulunmaktadır. Nitekim Merc ovasında bir karakol 1852 yılında tesis edilmiştir.⁵³ Raporun

⁵¹ BOA, MVL., 27/5, lef 1.

⁵² BOA, MVL., 27/5, lef 2.

⁵³ BOA, İ.MVL., 234/8200; James Hamilton, *Wanderings In North Africa* (Londra: Woodfall And Kinder, 1856), 131.

bir diğer önerisi olan Bumba körfezinin bir liman olarak işler hale getirilmesi için ise uzunca bir süre uğraşmıştır.⁵⁴

Bir diğer önemli öneri olan tarımsal kalkınmayla alakalı olarak zeytin ağaçlarının üretime kazandırılması için de çalışmalara başlandığı görülmektedir.⁵⁵ 1851 yılında Trablusgarp valiliği ve hükümet arasında yapılan yazışmalarda bölgedeki zeytinlerin yeniden meyve verir hale getirilmesi için aşılattırılması yahut yeni zeytin ağaçlarının dikilmesi için ahaliye bazı teşviklerin yapılması gerektiğinden bahsedilmektedir. Bu manada bölgede lezme adlı ağaç başına alınan verginin iptali ile ağacın meyve verene kadar geçecek sürede başka vergilerden muaf tutulmasının faydası vurgulanmıştır. Hükümetin de bu tavsiyeler ışığında hareket ettiği görülmektedir.⁵⁶

⁵⁴ BOA, İ..MVL., 510/23030; BOA, *Sadaret Mühimme Kalem Evrakı (A.}MKT.MHM.)*, 286/93; BOA, İ..MVL., 585/26316.

⁵⁵ Aslında bölgedeki zeytin ağaçlarının üretime kazandırılmasıyla alakalı ilk çalışmaları sancağın merkezi idareye alındığı 1835 yılına kadar götürmek mümkündür. Trablusgarp'ın ilk valilerinden olan Mehmed Raif Paşa'nın Bingazi'ye görevlendirdiği Mustafa Bey'in buradaki zeytin ağaçlarının ıslahı için çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Ancak bu çalışmalardan istenilen sonuç elde edilememiştir. BOA, İ..MVL., 381/16710.

⁵⁶ Çınar, "Bingazi'de Tarımsal Kalkınma Amaçlı Göçmen İskanı (1851-1904)", 21-22.

Sonuç

Osmanlı Devleti Trablusgarp ve Berka bölgesini tekrar doğrudan idaresi altına aldıktan sonra bölgenin idari, siyasi, kültürel ve ekonomik kalkınmasını gerçekleştirebilmek için hızlıca hamlelere başlamıştır. Bölgenin idari yapılanmasının ıslahı için uzunca bir süre çeşitli şekillerde taksimatlar yapılarak en doğru yönetim biçimi benimsenmeye çalışılırken bir yandan da ekonomik, kültürel ve siyasi kalkınmayı gerçekleştirebilmek için de çeşitli makamlarda vazifeli memurlar eliyle raporlar hazırlanmış ve hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bu raporların ilk adımı hiç şüphesiz bölgeye uzun bir süreden sonra doğrudan hakimiyetini tesis eden Osmanlı Devleti'nin burayı tanıma, anlama ve anlamlandırmasına dair olmuştur.

Bunlardan en dikkat çeken olan ve Trablusgarp valisi Mehmet Ragıp Paşa tarafından hazırlatılan bu rapor Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'ın idaresini doğrudan eline aldıktan sonra dönemine kadar kaleme alınmış olan Bingazi Sancağı için ortaya konulmuş ilk kapsamlı rapordur. Bu manada Osmanlı memurlarının bölgeyi tanıması adına ilk adım olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca bir haritasının olması da raporun önem derecesini arttırmaktadır. Harita ve metniyle bu rapor Osmanlı Devleti'nin bölgeye dair gerçekçi fikirler oluşturmasına olanak sağlamıştır. Bundan sonra yapılacak imar girişimlerinin temelinde bu raporun yansımalarını görmek mümkündür. Osmanlı Devleti'nin idareyi doğrudan kendine bağladığı bu ikinci dönemde amacının sadece bölgenin hakimiyetini elinde tutmak olmadığını gösteren en büyük kanıtlardan biridir. Bölgenin ticari ve zirai kabiliyetleri ortaya çıkarılarak hem bölgede bulunan ahalinin refah seviyesinin arttırılması amaçlanmış hem de hazineye ciddi bir gelir oluşturulması hedeflenmiştir.

Kaynakça | References

- Ali Cevad. *Memâlik-i Osmaniye'nin Tarihi ve Coğrafya Lügatı*. 4 Cilt. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1313.
- Ali Tevfik. *Memâlik-i Osmaniye Coğrafyası*. İstanbul: Kaspar Matbaası, 2. Basım, 1318.
- Atabaş, Cemal. *Trablusgarp Eyaleti'nde Merkezi İdarenin Tesisi ve Şeyh Guma İsyanı (1835-1858)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021.
- Bâzâme, Muhammed Mustafa. *Medînetü Bingazî 'abre't-tarih*. 2 Cilt. Bingazi: Dâru Libyâ, 1968.
- Bergna, Costanzo. *Trablus min 1510 ilâ 1850*. çev. Halife Muhammed et-Tillîsî. Bingazi: ed-Dâru'l-Cemâhiriyyetü li'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-l'ân, Dâru'l-Kütübî'l-Vataniyye, 1985.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *Bab-ı Asaflı Mühimme Defterleri* (A. {DVNSMHM}). 22/164.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *Cevdet Sıhhiye* (C.SH.). 9/431.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *Haritalar* (HRT). 654.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *Hatt-ı Hümayun* (HAT). 1624/14.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye* (İ. DH.). 149/7728.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *İrade Meclis-i Vala* (İ. MVL.). 126/3276.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *İrade Meclis-i Vala* (İ. MVL.). 234/8200.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *İrade Meclis-i Vala* (İ. MVL.). 381/16710.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *İrade Meclis-i Vala* (İ. MVL.). 510/23030.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *İrade Meclis-i Vala* (İ. MVL.). 585/26316.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *İrade Mesail-i Mühimme* (İ. MSM.). 72/2088.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *İrade Mesail-i Mühimme* (İ. MSM.). 72/2090.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *İrade Mesail-i Mühimme* (İ. MSM.). 28/768.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *İrade Mesail-i Mühimme* (İ. MSM.). 28/769.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *İrade Mesail-i Mühimme* (İ. MSM.). 73/2096.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *Maliye Nezareti Mesarifat Defterleri* (ML.MSF.d...). 3212.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *Meclis-i Vala* (MVL). 19/78.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *Meclis-i Vala* (MVL). 27/5.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *Sadaret Mektubi Kalemî Evrakı*

- (A.)MKT.). 87/52.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı* (A.)MKT.). 94/67.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı* (A.)MKT.). 98/45.
- BOA, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi. *Sadaret Mühimme Kalem Evrakı* (A.)MKT.MHM.). 286/93.
- Carvajal, Luis del Mármol. *Afrika*. çev. Muhammed Haccî vd. 3 Cilt. Rabat: Mektebetü'l-Me'ârif, 1984.
- Cüheyder (Gehedr), Ammar. *Osmanlı Resmi Kaynaklarına Göre Trablusgarb Vilayeti (1282-1312 / 1865-1894)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Çınar, Ali Osman. "Bingazi'de Tarımsal Kalkınma Amaçlı Göçmen İskanı (1851-1904)". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 6 (2004), 19-53.
- Evans-Pritchard, Edward Evan. *The Sanusi of Cyrenaica*. Londra: Oxford University Press, 1949.
- Faraud, Charles. *el-Havliyyâtü'l-Lîbiyye Münzü Fethi'l-'Arabî Hatta'l-'Gazvi'l-Îtâlî*. çev. Muhammed Abdülkerim el-Vâfi. Bingazi: Cami'atu Kâryunus, 3. Basım, 1994.
- Hamilton, James. *Wanderings In North Africa*. Londra: Woodfall And Kinder, 1856.
- Hasan b. Muhammed el-Vezzân. *Vasfû İfrikîyye*. çev. Muhammed Haccî, Muhammed el-Ahdar. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-Garbiyye, 2. Basım, 1983.
- İbn Havkal, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîb el-Bağdâdî. *Sûretü'l-arz*. 2 Cilt. Beyrut: Daru's-Sadr, 1938.
- Makdîsî, Muhammed b. Ahmed el-. *Ahsenu't-tekâsîm fi ma'rifeti'l-ekâlîm*. 1 Cilt. Leiden, 1877.
- Menekşe, Metin. "Bingazi Mutasarrıflığı Dâhilindeki Cebel-i Ahdar'ın Coğrafi, Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Bölgedeki Bazı İslah Girişimleri". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 34/2 (30 Aralık 2019), 629-665. <https://doi.org/10.18513/egetid.661634>
- Muhammed Tayyib b. Ahmed b. İdris el-Eşheb. *Berkatü'l-'Arabîyye emsi ve'l-yevm*. Mısır: Hevârî, 1947.
- Nehicüddin Efendi, Hasan Sâfi. *Tarih-i İbn-i Galbun der-Beyan-ı Trablusgarp & Trablusgarp Tarihi*. ed. Ahmet Kavas. haz. Abdullah Erdem Taş, Muhammed Tandoğan, Aydın Özkan. İstanbul: ORDAF Yayınları, 2013.
- Ömer Suphi. *Trablusgarb ve Bingazi ile Sahra-yı Kebir ve Sudan-ı Merkezi*. İstanbul: Ceride-i Askeriye Matbaası, 1307.
- Ömerî, İbn Fazlullah el-. *Mesâlikü'l-ebzar fi memâliki'l-emsâr*. 27 Cilt. el-Mecme'u's-Sekâfi, 1. Basım, 1423.
- Piri Reis, Muhyiddin b. Hacı. *Kitâb-ı Bahriye*. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ayasofya Kataloğu, 34 Sü-Ay 2612, 429 vr.
- Rossi, Ettore. *Libya münzü'l-fethi'l-'Arabî hattâ sene 1911*. çev. Halife Muhammed et-Tillîsî. Daru'l-Arabyeti'l-Kitab, 2. Basım, 1991.
- Smith, Robert Murdoch - Porcher, Edwin Augustus. *History of Recent Discoveries in Cyrene*.

Londra, 1864.

Şeref, Abdulaziz Tarîh. *Cuğrafiyyetü Libya*. İskenderiye: Münşeâtü'l-Me'ârif, 2. Basım, 1971.

Taş, Abdullah Erdem. *Osmanlı Garp Ocaklarından Trablusgarp Eyaleti: Karamanlılar Dönemi (1711-1835)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022.

Yıldız, Abdullah Taha. *19. Yüzyılda Berka Bölgesinde Yönetim Değişikliği ve Yeni İdarenin Teşekkülü (1800-1879)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

Zâvî, Tahir Ahmed ez-. *Mu'cemül-buldâni'l-Lîbiyye*. Trablus: Mektebetü'n-Nûr, 1. Basım, 1968.
5.

Ekler

Mehmet Ragıp Paşa Haritasının Transliterasyonu

- 1- İşbu harita Bingâzi ile Derne beynindeki Cebel-i Ahdarı iş'ar eder. Nefs-i Bingâzi Trablusgarb eyaletine tabi' bir sancak başıdır. Mezkûr Bingâzi sâhil-i bahirde bir memlekettir. Vasatu'l-hal bir limanı vardır. Yirmi dört pâre toplu bir palangası vardır. Haylice han ve camileri vardır. Bahçelerinin tûlü nisf saat mikdârındadır. Pek 'arîz değildir. Hurmalıktır. Eşcâr-ı sâire pek cüz'îdir. Tatlıca suları taşradan bir çâryek kuyulardan celb ederler. Ve taraf-ı cenûbîsinde bir tuzla vardır. Ve yine...
- 2- Bingâzi'nin taraf-ı şark sâhilinde yedi saat mesafede Seyyid Sureyîş? (adlı) bir murâbit vardır. İşbu murâbitın etrafında Urbân'ın ekin mahzenleri vardır. İşbu arada tarlalık Çok cüz'idir. Ekseri mahalleri Arapça sebha yani çoraklıktır. İşbu murâbittan dört saat ileride Kuver-u Mebni* nam kuyular vardır. Yani harrûb gars olunur bahçeleri vardır. Ve ondan Bersus** nam mahal bir saattir. Beynlerinde güzel zira'at mahalleri vardır. İşbu kuyuların dahî vech-i mezkûr üzere harrûb bahçeleri vardır. Ve bir de murâbit vardır.
- 3- Yani eşcâra layık bahçelerdir. Ve taraf-ı cenûbîsinde cebel eteği dört saattir. İşbu mahalde Vâdi-i Zâre vardır. Altı saat tûlünde dayyıkçe bir vadidir. Tarafeyni gayet 'alidir. Ve sarp cebeldir. Beş bin aded mikdârı zeytûn ağaçları vardır. Bazıları derûn-ı vadide bazıları cenbîde vaki' olmuştur. Harrûb dahî çoktur. İşbu mahalden bir saat ileride Bu Cerâre nam kuyular vech-i mezkûr üzere bahçeler vardır. İşbu mahalden Tokra bir buçuk saattir. İşbu Tokra eski kefer medine mahalli olup...
- 4- sâhil-i bahirde yıkık sur esâsi evleri tahte'l-arz taştan oyma mağazalar ve dekâkinler vardır. Bazısı mevcûd bazısı merdûm ve bazısı harâbdır. İşbu mahalde çok kuyular vardır. Ve bahçeler vardır. Fakat bir ma'murca bahçe vardır nar ve incir ve üzüm vardır. Ve bir de han vardır. Ve bir de zâviye vardır. Münbit ve müferrah arzıdır. İmarete müstehak bir mahaldir. Ahâlileri ehl-i hayme 'Urbân'dır. İşbu mahalden bir saat ileride vech-i mezkûr üzere Ummu'l-Hecel nam bahçeler vardır. Vâdi-i Ummu'l-Hecel...
- 5- iner. İşbu mahalden ileride nisf saat Arzânu kuyuları vardır. Vâdi-i Arzânu iner Ve bir saat ileride Sefbe kuyuları vardır. Vâdi-i Sefbe iner. İşbu vâdi iki buçuk saat tûlünde bir dayyıkçe vadidir. Zeytûn ve harrûb ağaçları vardır. İşbu mahalden Bu Deyye nam kuyular bir saattir. Ve Deyye'den Bu Tûrâb* kuyuları bir saattir. Beynlerinde Bu Sûfyeye ve Tağrîft kuyuları vardır. Sâhil-i bahr ile cebel eteği beyni üç çâryek vasi'cedir. Zira'at mahallidir. Bir buçuk saat ileride Bent nam bilâd-ı...
- 6- küfrâ esâsi vardır. Kuyuları dahî vardır. Bahirden cebel eteği bir buçuk çâryek vasi'dir. Bazı zira'at mahalleri vardır. Ve ekseri yaban sakızlığı gibi ve ardıç ve harrûb ağaçları ile cümbüşlük balkandır. Ve mezkûr cebel dahî balkanlıktır. Ve bir saat ileride taştan

* el-Mebnî

** Bersis (El-Mebni'nin 5 km kadar batısında yer alır)

* Botraba

oyma bir memleket esâsı vardır. Meşeklûf ta'bir olunur kuyuları vardır. İşbu mahalde cebel eteği bir çârîyek vasi'dir. Ve bir çârîyek ileride bir 'azim küfrâ memleket esâsı vardır. Tûmleyt** ...

- 7- ta'bir olunur. İşbu mahalden bir saat ileride cebel bahre dayanır. Yol cebele sapar. İşbu cebele çıkan yokuşa 'Akabetü'l-Berânî tesmiye olunur. Berûr kuyusuna kadar üç buçuk saattir. İşbu arada zeytûn ve harrûb ve kocayemiş ve yabani sakız ağacı ve ardiç ağacı ve kara çalı ile mahlut bir balkandır. Yani çoktur. İşbu cebelde garîk vadiler vardır. Cenb-i vâdiyân ve derûn-ı vâdiyân işbu ağaçlar ile mâlfidir. Yani işbu vadilere bir hayvan ayağı kayıp...
- 8- uçaşa aşığı yüz parçadan aşığı inmez zan olunur. Yani işbu ağaçlar kalın büyük ağaçlar değildir. Kısa kısa kalmışlar. İşbu cebel pek büyük bir cebeldir. Fakat tahrîrimiz yol üzerinde gördüğümüz balkandır. Ve ondan Vâdi-i Benî Sahra iki saattir. Ve ondan Vâdi-i Luliyî gelince üç buçuk saattir. Beynlerinde hayli zira'at mahalli vardır. Ve arasına zeytûnlar vardır. Ve harrûb ve sakız ağaçları çoktur. Ve kebîr ağaçlardır. İşbu vadinin garbî sırtında...
- 9- iki binden ziyâde kebîr zeytûn ağaçları vardır. Ve sâir mezkûr ağaçlar ile mâlî balkandır. Ve vâdi-i mezkûrun derûnunda on binden ziyâde zeytûnlar vardır. Ve şecerât-ı sâire hâkezâ bahre mülâki olacak mahalde kuyu dahî vardır. İsmine Min Yûnus kuyusu derler. İşbu vadi tûlü on iki saat mikdârı vardır. Lâkin bahre karîb mahallinde zeytûnları çoktur. Pek sarptır. Bir yolu vardır. Yarım saatte inilir. Ve yarım saatte çıkılır. İşbu...
- 10- yokuşlara 'Akabe-i Denân tesmiye olunur. İşbu mahalden Vâdi-i Bel-'Ârız beş saattir. İşbu vadide dahî birkaç bin mikdârı zeytûnlar ve harrûblar ve hâkezâ şecerât vardır. İşbu iki vadi beyninde çend adet vadiler vardır. Şecerât-ı mezkûrlardan balkanlıktır. Sahilinde kuyusu vardır. Bir saat dahî cebel üzerinden gidilir. Bir saatten sonra sâhil-i bahre inilir. İki saat ileride Cerceravme kuyusu...
- 11- vardır. İşbu kuyunun taraf-ı cenûbisinde Cerceravme vadisi iner. İşbu vadiye on iki saat tûlünde Vâdi-i Sûdan ve on iki saat tûlünde Vâdi-i Safânu ve dokuz saat tûlünde Vâdi-i Cerîb ve işbu Vâdi-i Cerîb altı saat tûlünde Vâdi-i Miyâs iner. İşbu çend adet vadiler inerler. Cümlesi Vâdi-i Cerceravme'ye ihtilat ederler. İşbu vadiler bahre iki buçuk saat mesafeye kadar bütün âlî ve kibar ve kalın...
- 12- selvilik ormandır. Hesabı mübalağadır. Ve zeytûn ve şecerât-ı sâire dahî ona kıyastır. Yani işbu selvilerin pek kalını üç zira'-ı Osmanî muhîtindedir. Ahâlîsi hayme nişin 'Urbân'dır. İşbu Cerceravme kuyusundan iki saat ileride sâhil-i bahirde Hanîne kuyusu vardır. İşbu arada iyi otlak çayırılık vardır. İşbu mahalden Sûsiyye nam mahal iki saattir. İşbu mahalden cebel bahre kalb olmakla...
- 13- cebele sapılır. Sûsiyye nam mahallin taraf-ı şark sâhilinde cebel üzerinde bir zâviye vardır. İşbu mahalden Vâdi-i Seyyid Rafî' boğazına kadar altı buçuk saat cenûba gidilir. İşbu boğazdan şarka sapılır. Bir buçuk saat ileride Vâdi-i Kâf vardır. İşbu mesâfede

** Tulumte

- eşcâr-ı sâireden başka yol üzerinde beş binden ziyâde müctemi' zeytûnluk vardır. Ve ziraat mahallidir. Ve selviliktir. On saat kadar...
- 14- tûlü vardır. İşbu vadiden Vâdi-yi Gût Umran bir buçuk saattir. Sekiz saat tûlündedir. İşbu arada dahî müctemi' dört bin mikdârı zeytûnluk vardır. Ve derûn-ı vadide mübâlağa zeytûn vardır. Ve selviliktir. İşbu dereden Ayn Şehhâd bir buçuk saattir. Mezkûr Ayn Şehhâd işbu cebelin pek 'âli tarafında balâsında bir kulak içinde bir göz su akar. Akıntısı şimâl tarafındadır. İşbu suya Ayn Şehhâd derler.
- 15- İşbu kulağın tarafeyni kat be kat cebelden oyma taş evler vardır. Küfrâ eski binalardır. İşbu kulağın üzerisi düzlüktür. Göz gören mahalli cümlesi taştan oyma ve yon(t)ma taştan evler esasları beyandır. Ve mezarları kebîr yekpâre oyma taştan sandukadır. Üzerileri dahî yekpâre kalın taş ile kapalıdır. Lâkin cümlesini muahhîrîn delmişler. İşbu cebelin üzerinde beher...
- 16- dere içinde kaynak sular vardır. Lâkin gümrâh değildir. Yani çok sarığ esasları vardır. Pek ma'mûr imiş. Dokuz saat ileride 'Ayn Kubbe nam akarsu vardır. 'Ayn Şehhâd suyuna yakındır. Lâkin işbu havâlînin suları yüz adımdan ziyâde gitmez, kaybolur. İşbu iki mahal arasında mübâlağa bilâd esâsları vardır. İşbu cebelin otu pek re'nâdır. Zira'ati a'lâdır. Câbecâ ormanları...
- 17- vardır. Derne yağı ve Derne balı pek meşhûrdur. İşbu cebelin mahsûlâtıdır. İşbu 'Ayn Kubbe'den Murâbıt-ı Seydi Yârim üç saattir. Bu ara dahî onun gibidir. İşbu murâbıttan Vâdi-i Sarâk bir saattir. Balkanlıktır. Ve vasî'dir. Yirmi otuz binden ziyâde zeytûn vardır. Ve ardıç ve sâir şecerât ile mahluttur. Sık zeytûnluktur. İşbu vadiden 'Akabe-i Garbî üç buçuk saattir. Arasına zeytûnlar...
- 18- vardır. İşbu 'akabe nisf saat bir yokuştur. Hayvan üzerinde inilmez. Bu arada dahî zeytûnlar vardır. Sâhil-i bahre iner. İşbu mahalden bilâd-ı Derne iki saattir. Bilâd-ı Derne sâhil-i bahirde altı kıta mahallât üzere bir beldedir. Derûnlarında mâ-i leziz cereyân eder. Her bir meyva vardır. Münbit beldedir. 'Arzı dayyiktir. Hayli cami' ve çend mikdâr han ve bir sağır hamâmı vardır. Ve sekiz toplu bir palangası dahî vardır.
- 19- Limanı pek açıktır. Ve mezkûr Derne'nin taraf-ı garbî sâhilinde dokuz saat mesâfede Tarûne* nam akarsu vardır. Cebel içinden kaynar sâhile iner. Mezkûr derede incir ve üzüm ve harrûb bahçeleri vardır. İşbu arada ardıç ve kısa çam ve yabani sakız ve zeytûn ve biberiye ile mâlîdir. İşbu cebel bahre kadar balkandır. İşbu dereden bir saat ileride Vâdi-i
- 20- Lehes vardır. Akarsudur. İşbu dere dahî vech-i mezkûr üzere bahçeler vardır. Lâkin 'arzarları pek dayyiktir. İşbu mahalden Re'sü'l-Hilal'de vaki Taritş kuyusu bir buçuk saattir. İşbu kuyunun taraf-ı cenûbisinde rub' saat mesafede Gula' nam akarsu vardır. Cebel içindedir. Vech-i mezkûr üzere bahçeleri vardır. Ahâlîsi ehl-i haymedir. İşbu kuyudan Re'sü'l-Hilal...
- 21- nisf saattir. İşbu mahalden Vâdi-i Mahbûl bir buçuk saattir. Ve selviler ve şecerât-ı mezkûrdan balkanlıktır. İşbu vadiden Medine-i Sûsa esâsı üç buçuk saattir. İşbu arada

* Günümüz Asrun mevkii.

- çend aded vadiler vardır. Şecerât-ı mezkûrdan ma'adâ mersin dahî vardır. Sûsa bir küçük medîne-i küfrâ esâsıdır. Yunanî vaktinde 'Ayn Şehhâd hâkimi lağm ile harâb etmiştir. Sâhil-i bahirde-
- 22- dir. Lâkin limanı yoktur. Ve suyu verâsında cebel içinde üç saat mesâfeden gelir imiş. Bazı bendlerinin esâsından ma'lûmdur. Su çıktığı yerde mahv olur. İşbu mahalden 'Ayn Şehhâd yedi saattir. Derne yoluna kavuşur. Ve mezkûr Derne'nin taraf-ı şarkisinde nısf saat mesâfede sâhil-i bahirden 'Akabe-i Şarkî ta'bir olunan yokuştan şark-ı cenûba saptık(tan) beş...
- 23- saat mesâfede 'Ayn Mertûbe suları vardır. İşbu Mertûbe'den Bumba Limanı dokuz saattir. Mâbeynleri hayli zira'at mahallidir. Beyne'n-nısf Hureybe ve Mürrezem* bahçeleri vardır. Ve Bumba'dan ileride Temîmî kuyuları vardır. İşbu Bumba limanı Mısır hudûdu olan Cerceriyye ve Sellûme limanlarına altı merhaledir. İşbu havâlinin 'Urban'ı yağ ve yün ve hayvanâtı mezkûr limanlara sevk...
- 24- ederler. Eğer Bumba limanı ma'mur olsa mezkûr limanlar mu'attal olur. Zîrâ mezkûr limanlar işbu Bumba'ya müşâbih değildir. Yani a'lâ kış limanıdır. Avdette Derne'ye üç saat mesâfede taraf-ı şarkisinde Vâdi-i Dalîc vardır. Beş saat mikdâr tûlü vardır. İşbu vadi dahî zeytûn ve harrûb ile mâlidir. Bahre karîb kıyıları vardır. Bilâd-ı Derne vasatından cereyân eden mâ-i lezîz bilâd-ı...
- 25- mezkûrun verâsında cebel-i 'âlîden iner. İndiği mahal üç saattir. İşbu mahalde zeytûn ve harrûb bilâ hesabdır. Lâkin sarp mahaldir. İşbu civârda ada çayı pek çoktur. İşbu Derne'nin taraf-ı cenûbisi cebel üstünde 'Ayn Mâre nam bir göz su akar. Elân bahçeleriyle ma'murdur. Ahâlîsi ehl-i haymedir. İşbu Derne'den 'Ayn Sâlim sekiz saattir. Ondan 'Ayn Kubbe bir saattir.
- 26- Ondan 'Ayn Cûtîne on bir saattir. Ve ondan Seyyid Râfi' radiyallahu anh hazretlerinin makâm-ı şerifleri bir buçuk saattir. Balkan arasındadır. İşbu türbenin taraf-ı şimâlisinde nısf saat mesâfede bir zâviye vardır. Seyyid Râfi'den Belenc nam kuyu iki saattir. Mezkûr kuyudan Vâdi-i Cerîb üç saattir. İşbu ara selvilik balkandır. İşbu Vâdi-i Cerîb Cerceravme'ye akar. Bir 'azim selviliktir.
- 27- Sâhil-i bahre sekiz saattir. Çok da zeytûnluktur. Vâdi-i Cerîb'den Vâdi-i Safânû beş saattir. İşbu vadi güzel zira'attır ve zeytûnluktur. İşbu vadiden Vâdi-i Beyyâde yedi saattir. Garîb kuyuları iki saattir. Beyninde sekiz on bin mikdârı zeytûnlar vardır. Yani orman arasında değildir. Kat'-ı eşcâra muhtâç değildir. İşbu kuyudan hadd-i cebel(hader-i cebel) iki saattir. İşbu mahalden Merc kuyuları altı saattir.
- 28- İşbu kuyular 'indinde bir 'azîm medîne esâsı vardır. Medîne-i Merc derler. İşbu Merc ta'bir olunan mahal iki cebel arasında bir ovadır. Tûlü sekiz saat ve 'arzi üç saattir. Düz ve güzel 'arzdır. Her ne tarafında kuyu hafr olunsa üç kulaçtan beş kulaca kadar su çıkar. İşbu ovada kayalık veya taşlık mahalli yoktur. Eski memleket mahallinde yontulmuş binâ taşlar ve direkler ve kürsî ve başlıklar ki...
- 29- çoktur. Kârgir binâ olunmuş kuyuları çoktur. 'Arzi kırmızı topraktır. Hülâsâ i'mâra

* Günümüz Ümmü'r-Rezm mevkii.

müstehak mahaldir. İşbu mahalde bir belde inşâ olunsa pek re'nâ olur. 'Urbân'ın çokluğu işbu mahaldedir. Etrâf-ı erbi'asındaki cebelleri 'Urbân ile mâlîdir. Cenûbisindeki cebel eteği incirliktir. İşbu mahalden Seyyid Bû Zeyd murâbit beş saattir. Bir de kuyu vardır. On dört kulaçtır. Üç saat ilerisinde tarîkin...

30- yesârında bin hatve mesâfede yirmi kulaç bir kuyu vardır. İşbu kuyudan 'Akabe-i Tumlîta yedi saattir. İşbu 'akabeden Bingâzi beş saattir.

Raporun Aslı

